ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ НЕДОБРОЧЕСНОСТІ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ

ГЛУБОЧЕНКО Сергій Михайлович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.1.46

Акцентовано увагу на тому, що рамках піднятої у роботі проблематики доцільно виокремити: а) позитивну відповідальність, яка проявляється у свідомому виконанні суб'єктами протидії покладених на них обов'язків та дотриманні обмежень (присяги, етичних вимог, відмова від участі в розгляді питань при наявності фактів конфлікту інтересів, заборона отримання нагород під час виконання повноважень членами ВРП); б) ретроспективну відповідальність (зокрема, притягнення до відповідного виду юридичної відповідальності внаслідок перевищення повноважень, зловживання службовим становищем, порушення встановлених законодавством процедур та умов добору кандидатів на посаду суддів чи перевірки діючих суддів).

Констатовано, що особливості юридичної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі розкриваються: по-перше, у підвищеному рівні позитивної відповідальності, що проявляється, зокрема у: а) високих вимогах щодо професійного рівня та досвіду; б) обмеженнях, які законодавчо встановлюються до членів органів, які є такими суб'єктами, та покликані в першу чергу забезпечити їх незалежність; по-друге, у наявності спеціальних підстав притягнення до відповідальності, зокрема дисциплінарної, та застосування інших, передбачених чинним законодавством, заходів (наприклад, зупинення повноважень і т. ін.).

Ключові слова: юридична відповідальність, суб'єкт, протидія, недоброчесність, судова система.

Постановка проблеми

Ефективність функціонування механізму протидії недоброчесності у судовій системі значною мірою залежить не лише від належного нормативного закріплення повноважень відповідних суб'єктів, а й від існування дієвих механізмів юридичної відповідальності за неналежне виконання покладених на них завдань. У цьому контексті юридична відповідальність виступає важливим елементом правового статусу суб'єктів протидії недоброчесності, оскільки забезпечує дотримання вимог законності, дисципліни та професійної етики у процесі реалізації ними своїх владних повноважень.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені діяльності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі, у своїх наукових працях розглядали: А.К. Вітко, М.Г. Колодяжний, М.О. Макаров, Н.В. Максименко, М.В. Руденко, О.В. Саленко, В.І. Федорович та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі фактично неопрацьованою є характеристика юридичної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати особливості юридичної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійсни-

ти аналіз норм чинного законодавства, яке регулює правовий статус суб'єктів протидії; розкрити зміст позитивної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі; встановити сутність ретроспективної відповідальності таких суб'єктів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення особливостей юридичної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи відповідальність суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі, доцільно розглядати її і як позитивну, і як ретроспективну. В даному контексті слід погодитись із позицією О.В. Гречко відносно того, що юридична відповідальність у якості необхідних елементів передбачає такі складники: по-перше, це чітко окреслений стан суспільних відносин як мета і результат застосування розглядуваного інструменту, за якого дотримання норм права індивідуалізованими суб'єктами суспільних відносин є об'єктивно оптимальним щодо них як учасників суспільних відносин, передбачаючи наявність імперативу щодо неприпустимості порушення згаданих норм; по-друге, це суб'єктивне сприйняття учасниками суспільних відносин порушення норм права як неприпустимого для себе (у міжособистісних стосунках різних рівнів і відносинах, які виникають між особою та державою) [1, с. 108]. Такі елементи вказують на дуалістичний підхід до розкриття змісту юридичної відповідальності.

Отже, зважаючи на комплексність змісту юридичної відповідальності, в першу чергу, приділимо увагу саме характеристиці позитивної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі. Н.В. Махно стверджує, що позитивна (перспективна) відповідальність, виражається в усвідомленні особою своєї соціальної відповідальності перед іншими, перед суспільством, необхідності правомірної поведінки, тобто в її основі лежать певні соціально-моральні цінності, усвідомлення соціального і правового обов'язку. Позитивна (перспективна) відповідальність виникає з юридичного обов'язку здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції і ролі. Вона, на відміну від негативної (ретроспективної) відповідальності реалізується в регулятивних, а не охоронних правовідносинах [2, с. 93]. Таким чином, авторка при характеристиці позитивної відповідальності виходить з того, що вона перед усім витікає із закріплених правовими нормами уявлень суспільства про морально-етичні вимоги, які мають бути властиві учасникам певних правовідносин. О.Р. Дашковська, В.О. Яворський та К.Д. Безсонова зазначають, що у механізмі правового регулювання заходи позитивної юридичної відповідальності виступають як засоби соціального контролю за поведінкою учасників суспільних відносин, що забезпечують взаємну узгодженість їх дій. Позитивна юридична відповідальність спрямована на зменшення проявів неправомірної поведінки шляхом стимулювання суб'єктів правовідносин щодо здійснення суспільно корисної поведінки. Позитивну юридичну відповідальність автори характеризують як добровільну форму реалізації юридичної відповідальності, яка є юридичним обов'язком суб'єкта відповідальності діяти відповідно до вимог правових норм, що реалізується в його правомірній поведінці [3, с. 23-24].

Норми, які запроваджують позитивну відповідальність по суті встановлюють певні обов'язки, які є неодмінними складниками правового статусу суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі. Наприклад, обов'язки члена Етичної ради ВРП: 1) брати участь у її роботі особисто, без права делегування своїх повноважень іншим особам; 2) не використовувати, не передавати та не розголошувати персональні дані та іншу інформацію, яка стала йому відома у зв'язку із здійсненням повноважень члена Етичної ради, з іншою, ніж для виконання своїх обов'язків як члена Етичної ради, метою; 3) відмовитися від участі у збиранні інформації про кандидата та розгляді питання стосовно кандидата на посаду члена Вищої ради правосуддя, якщо член Етичної ради має або мав особисті або ділові стосун-

ки з кандидатом та/або за наявності іншого конфлікту інтересів чи обставин, які можуть вплинути на об'єктивність або неупередженість члена Етичної ради; 4) вживати заходів щодо захисту персональних даних та іншої інформації, що стала відома у зв'язку із здійсненням повноважень члена Етичної ради [4]. Перелічені обов'язки, дотримання яких входить до складу змісту позитивної відповідальності, спрямовані на забезпечення об'єктивності при здійсненні заходів такої протидії, недопущення корупційних ризиків при використанні службових повноважень.

Позитивна відповідальність у формі обов'язків членів Вищої ради правосуддя також включає вимоги: дотримуватися присяги; не розголошувати та не використовувати у цілях інших, ніж для виконання своїх обов'язків як члена Вищої ради правосуддя, інформацію з обмеженим доступом та інформацію, яка стала йому відома в закритому засіданні; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, встановлених законодавством у сфері запобігання корупції, у тому числі подавати у визначеному законом порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларацію родинних зв'язків, а також декларацію доброчесності судді; брати участь у засіданнях ВРП та її органів, до складу яких він входить; звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність до ВРП упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання; виконувати інші обов'язки, визначені законом та регламентом ВРП [4]. Доцільно підтримати думку О.Р. Дашковської, В.О. Яворського та К.Д. Безсонової відносно того, що правові обов'язки, в яких проявляється юридична відповідальність в її позитивному значенні, адресуються суб'єктам права з метою їх свідомого, добровільного виконання, що є найбільш бажаною формою реалізації юридичної відповідальності. Якщо особа не виконує покладені на неї обов'язки, допускає відхилення від соціальної ролі, в такому випадку виникає необхідність примусового впливу з метою забезпечення суспільно корисної поведінки [3, с. 24].

Доволі дискусійним в правовій літературі є питання юридичного закріплення наслідків порушення присяги. Як зазначає Б.П. Суржан, клянуться на вірність Українському народові всі особи, які мають безпосереднє відношення до здійснення публічної влади, а також ті особи, діяльність яких пов'язана з захистом прав людини. Для деяких суб'єктів професійної діяльності, що здійснюють судочинство, або причетні у своїй діяльності до здійснення судочинства, приведення присяги є одним з головних юридичних фактів для початку професійної діяльності. А для деяких – лише символічна обіцянка, що не тягне за собою ні яких наслідків [5, с. 168]. Відповідно до Закону особа, обрана (призначена) членом ВРП, складає присягу такого змісту: «Присягаю сумлінно, чесно і неупереджено здійснювати повноваження члена Вищої ради правосуддя для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів». Наслідком відмови від складення присяги є втрата чинності рішенням про обрання (призначення) відповідної особи членом ВРП [4]. Таким чином, складення особою присяги є необхідним елементом взяття особою позитивної відповідальності за ті дії, які вона виконуватиме в процесії реалізації набутого нею спеціального адміністративно-правового статусу. Також слід зазначити, що присяга члена ВРП має конкретно визначені правові наслідки її нескладання.

Н.В. Махно підкреслює той факт, що як і позитивна, так і негативна відповідальність базується на відповідних правових нормах. На думку дослідниці, ретроспективну (негативну) відповідальність слід розглядати як обов'язок правопорушників понести несприятливі наслідки своєї неправомірної поведінки – застосування санкцій кримінально-правового, адміністративного, цивільно-правового, дисциплінарного характеру за вчинення правопорушення, передбаченого нормами відповідного законодавства. Негативна (ретроспективна) від-

повідальність – це відповідальність суб'єкта-правопорушника перед державою [2, с. 93].

О.В. Андрушко наголошує на тому, що загальною метою відповідальності є охорона правопорядку, що здійснюється шляхом примусового поновлення порушених прав, припинення протиправного стану чи покарання правопорушника. Юридична відповідальність визначається авторкою, як засіб запобіганню, протидії правопорушенням, припинення протиправного стану, а не спосіб їх глобальної ліквідації, що в принципі неможливо [6, с. 117]. Отже, до мети ретроспективної відповідальності дослідниця відносить й забезпечення певної моделі правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, як спосіб протидії можливим правопорушенням в майбутньому. Д.О. Іщук, досліджуючи негативну (ретроспективну) відповідальність працівників Антикорупційного бюро, характеризує її як безпосередню відповідальність працівників у разі вчинення ними протиправних дій чи бездіяльності, пов'язаних із реалізацію їх правового статусу. Вона проявляється в таких видах, як: дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність [7, с. 79]. Тож ретроспективна відповідальність настає за ті порушення, які складають зміст позитивної відповідальності за дотримання вимог, обов'язків та обмежень, що складають зміст спеціального правового статусу суб'єктів протидії судової недоброчесності. При цьому більшість авторів сходяться у позиції відносно вищезазначених різновидів ретроспективної юридичної відповідальності.

Так, до кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті особи, що виконують функції суб'єктів протидії судовій недоброчесності, за зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ст. 364 Кримінального кодексу України (ККУ)), чи, наприклад, за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (ст. 368 ККУ) [8]. Кримінально каране діяння характеризується публічно визнаною, особливою, суспільною небезпечністю діяння та, відповідно, більш суворими негативними наслідками для особи, що його вчинила.

Адміністративна відповідальність розглядуваних суб'єктів, в першу чергу, настає за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, коло яких визначено главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема: порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю (ст. 172-4), порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5), неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів(ст. 172-7), незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (ст. 172-8) та ін. [9].

Основи цивільно-правової відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності в судовій системі визначені Цивільним кодексом України, а відносно тих суб'єктів, що є державними службовцями, специфіка такої відповідальності встановлена Законом України «Про державну службу», згідно норм якого матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, від-

шкодовується за рахунок держави. Держава в особі суб'єкта призначення має право зворотної вимоги (регресу) у розмірі та порядку, визначених законом, до: 1) державного службовця, який заподіяв шкоду; 2) посадової особи (осіб), винної (винних) у незаконному звільненні, відстороненні або переведенні державного службовця чи іншого працівника на іншу посаду, щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державному органу у зв'язку з оплатою часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи. При цьому у разі застосування зворотної вимоги (регресу) державний службовець несе матеріальну відповідальність тільки за шкоду, умисно заподіяну його протиправними діями або бездіяльністю [10]. Вагоме значення має й застосування до означених суб'єктів дисциплінарної відповідальності.

Отже, ретроспективна відповідальність у досліджуваному контексті являє собою відповідальність суб'єкта перед державою, судовою владою та суспільством за порушення встановлених вимог у сфері протидії недоброчесності, що проявляється в обов'язку зазнати передбачених законом несприятливих наслідків своєї протиправної поведінки. Її значення полягає у стимулюванні відповідних суб'єктів до неухильного дотримання встановлених правил, процедур та засобів протидії недоброчесності, запобіганні вчиненню корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, а також забезпеченні належного рівня дотримання професійних та етичних стандартів. Крім того, невідворотність притягнення до відповідальності за вчинені порушення, а також належне інформування громадськості про відповідні факти сприяють підвищенню рівня відкритості та підзвітності судової влади, зміцненню суспільної довіри до судової системи та державних інституцій загалом.

Висновки

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне виокремити: а) позитивну відповідальність, яка проявляється у свідомому виконанні суб'єктами протидії покладених на них обов'язків та дотриманні обмежень (присяги, етичних вимог, відмова від участі в розгляді питань при наявності фактів конфлікту інтересів, заборона отримання нагород під час виконання повноважень членами ВРП); б) ретроспективну відповідальність (зокрема, притягнення до відповідного виду юридичної відповідальності внаслідок перевищення повноважень, зловживання службовим становищем, порушення встановлених законодавством процедур та умов добору кандидатів на посаду суддів чи перевірки діючих суддів).

На завершення можемо констатувати, що особливості юридичної відповідальності суб'єктів протидії недоброчесності у судовій системі розкриваються:

- по-перше, у підвищеному рівні позитивної відповідальності, що проявляється, зокрема у: а) високих вимогах щодо професійного рівня та досвіду; б) обмеженнях, які законодавчо встановлюються до членів органів, які є такими суб'єктами, та покликані в першу чергу забезпечити їх незалежність;
- по-друге, у наявності спеціальних підстав притягнення до відповідальності, зокрема дисциплінарної, та застосування інших, передбачених чинним законодавством, заходів (наприклад, зупинення повноважень і т. ін.).

Література

1. Гречко О.В. До питання юридичної відповідальності суб'єктів протидії корупції. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні*. Харків. 2021. С. 108-110

2. Махно Н.В. Юридична відповідальність за порушення законодавства про водні об'єкти, що віднесені до категорії лікувальних. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. 2020. С. 88-95

3. Дашковська О.Р., Яворський В.О., Безсонова К.Д. Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Вип. 64. 2021. С. 21-25

4. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21 грудня 2016 року. № 1798-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/conv#n13

SUMMARY

Attention is drawn to the fact that within the framework of the issues raised in the work, it is advisable to distinguish: a) positive responsibility, which is manifested in the conscious fulfillment by the subjects of counteraction of the duties assigned to them and compliance with the restrictions (oaths, ethical requirements, refusal to participate in the consideration of issues in the presence of facts of a conflict of interest, prohibition of receiving awards during the exercise of powers by members of the Supreme Judicial Council); b) retrospective responsibility (in particular, bringing to the appropriate type of legal responsibility as a result of exceeding powers, abuse of official position, violation of the procedures and conditions established by law for the selection of candidates for the position of judges or the verification of acting judges). It is stated that the features of the legal responsibility of the subjects of counteraction of dishonesty in the judicial system are revealed: firstly, in the increased level of positive responsibility, which is manifested, in particular, in: a) high requirements for professional level and experience; b) restrictions that are legally established for members of bodies that are such entities, and are designed primarily to ensure their independence; secondly, the presence of special grounds for bringing to justice, in particular disciplinary, and the application of other measures provided for by current legislation (for example, suspension of powers, etc.).

Keywords: legal liability, entity, opposition, dishonesty, judicial system.

5. Суржан Б.П. Відповідальність за порушення присяги судового експерта як елемент його правового статусу. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. №1 (39). 2020. С. 165-172

6. Андрушко О.В. Теорія та практика юридичної відповідальності за правопорушення в кримінальному процесі : монографія. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ. 2020. 480 с.

7. Іщук Д.О. Сутність і зміст відповідальності Національного антикорупційного бюро України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2020. С. 79-82. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/21.pdf

8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paran2739#n2739

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10/conv#n1712

10. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/conv#n858